



Teorie sídelních areálů

Evžen Neustupný

(Český text článku: Settlement area theory in Bohemian archaeology. Památky archeologické - Supplementum 1, 1994, 248-258).

Obsah:

[Úvod](#)

[Základy teorie](#)

[Přírodní rozměr sídelních areálů](#)

[Praktický rozměr sídelních areálů](#)

[Společenský rozměr sídelních areálů](#)

[Symbolický rozměr sídelních areálů](#)

[Perspektiva výzkumu sídelních areálů](#)

[PŘÍBUZNÉ TEORIE](#)

[Ovlivnění sídel přírodou](#)

[Vliv sídel na přírodu](#)

["Krajinná archeologie"](#)

[Teorie mikroregionů](#)

[Literatura](#)

Úvod

Teorie sídelních areálů je teorií prostorové archeologie na určité úrovni. Jejím předmětem jsou sídelní areály, jejich vnitřní struktura a vzájemné vztahy. Teorie, tak jak je formulována v tomto článku, je přímo aplikovatelná na mladší (zemědělský) pravěk. Její použití pro období starší (paleolit a mezolit) i mladší (středověk) by si vyžadovalo zvláštního uvážení. Hned na počátku je nutno upozornit, že existují dva podobné pojmy, mezi nimiž je úzká souvislost, které by však přesto měly být odlišovány: sídelní areály a areály komunit. Zatímco první termín se vztahuje k oblasti mrtvé (archeologizované) kultury, druhý lze aplikovat na oblast někdejší živé kultury ([Neustupný 1991](#)). Poznání areálů komunit lze dosáhnout právě studiem sídelních areálů, přesněji interpretací struktur, které jsou v nich obsaženy.

Prostor, jak je nejčastěji chápán v archeologii, si můžeme představit na několika úrovních pramenných jednotek. První z nich je úroveň artefaktů a ekofaktů (případně jejich fragmentů a elementárních shluků) jakožto nejjednodušších prostorových entit. Další úrovně tvoří komplexy, komponenty a sídelní areály (souhrnně viz [Neustupný 1993](#)). Existují ovšem i entity vyššího řádu. V tomto článku budeme nejčastěji mluvit o úrovni sídelních areálů, o úrovni bezprostředně nižší (komponenty) a bezprostředně vyšší.

Již prostorové entity na první úrovni (tj. na úrovni artefaktů) jsou charakterizovány nejen svým vztahem k jiným archeologickým entitám a kvalitám, nýbrž mají i svoji přírodní určitost, vztah k entitám a kvalitám přírodním. Protože všechny artefakty jsou současně přírodními předměty, je v každém konkrétním místě už např. samotný výběr materiálu k výrobě artefaktů i výběr ekofaktů určen (mimo jiné) okolním prostředím. Obdobně na středních úrovních, tj. v měřítku sídelních areálů, vznikají dva problémy: (1) vztah jednotlivých archeologických prostorových entit navzájem a (2) vztah archeologických entit k přírodním entitám a proto i ke kvalitám okolního "přírodního" prostředí. Analogické problémy jsou vlastní i ostatním rovinám archeologických entit.

V uplynulém čtvrtstoletí se v české archeologii vytvořila řada koncepcí prostorového chápání archeologických pramenů na středních úrovních, které vesměs mají nějakou souvislost s teorií sídelních areálů. V některých případech však od těchto koncepcí nelze dobře oddělit témata související s vyššími úrovněmi uvažování o archeologickém prostoru. Názory na tato témata lze shrnout do několika skupin, které vyjadřují **různé pohledy** na problém, jeho různé **aspekty** (tyto aspekty jiné než teorie sídelních areálů alespoň stručně charakterizují v druhé části tohoto příspěvku). Ačkoliv i v této oblasti bádání nepochybně existují určité preference z hlediska současných tendencí archeologické teorie (jejích paradigmát), je nutno uznat, že všechny aspekty mají svoje oprávnění. Odráží se to konečně také ve skutečnosti, že v jednotlivých pracích se často tyto aspekty mísí. Různosti v aspektech většinou nepřekračují jedno paradigma, které až na malé výjimky lze nejspíše označit jako paradigma procesuální. Právě v oblasti studia archeologického prostoru pronikl procesualismus do české archeologie ve větším měřítku nejdříve.

[\[Obsah\]](#)

Základy teorie

Předchůdcem studia sídelních areálů bylo v některých směrech studium tzv. zázemí prováděné zejména v 60. letech J. Kudrnáčem (1961, 1962, 1987 aj.). Autor vycházel z minulé "živé" skutečnosti a uvažoval o tom, co bychom dnes nazvali areály aktivit (např. rozloha polností). Bohužel tyto úvahy, které značně předešly svou dobu, zůstaly bez následování.

Teorii sídelních areálů také logicky (a někdy i chronologicky) předcházely různé "topografické" studie (např. [Bouzek - Koutecký - Neustupný 1966](#); [Vencel 1971](#); [Waldhauser 1986](#)). Některé problémy řešené v souvislosti s počátečními fázemi výzkumu v Bylanech, zejména dynamika sídlení pojímaná v rámci teorií o tzv. stěhovavém zemědělství (cf. [Soudský 1966](#); [Soudský - Pavlů 1972](#); [Soudský 1973](#); [Pavlů 1977](#)), byly později také analyzovány v souvislosti se sídelními areály.

Teorie sídelních areálů, tak jak vznikla na konci sedmdesátých let a v létech osmdesátých, navazuje jednak na pokrok v archeologické teorii, jednak na velmi příznivé nahromadění empirického materiálu. Mám zde na mysli zejména zjištění neočekávaně velkého počtu nalezišť některých pravěkých kultur (šňůrové, knovízské, laténské) v dobře prozkoumané krajině severozápadních Čech ([Neustupný 1965](#); [Bouzek, Koutecký and Neustupný 1966](#); [Waldhauser 1986](#)) a také na pozorování při výzkumech velkých terénních celků v téže oblasti ve víceméně téže době (od konce padesátých do osmdesátých let). Lze říci, že bez výzkumu ohrožených nalezišť v expozituře v Mostě a bez výzkumů velkých terénních celků jako byly Vikletice nebo "mikroregion" Lužického potoka by pravděpodobně v sedmdesátých a osmdesátých létech v Čechách teorie sídelních areálů nevznikla (výzkum vikletického areálu provedl největším dílem D.Koutecký, výzkum Lužického potoka realizovali zejména E. Neustupný, V. Kruta a dokončil jej Z. Smrž). Uvedený empirický materiál totiž ukázal, že česká krajina je zaplněna nalezišti velmi hustě a naleziště jsou bohatě strukturována; vznikla potřeba toto zaplnění a tuto strukturu nějak vysvětlit.

Teorie sídelních areálů je odvozena logickým způsobem z modelu živé pravěké skutečnosti, není tedy získána empirickým hromaděním faktů. Za prvé předpokládá existenci nějakých komunit (srov. [Neustupný 1991](#)), které byly v pravěku subjektem vlastnictví určitého území a v důsledku toho i příčinou relativní stability sídelních areálů. Mimochodem, se změnou vlastnických vztahů směrem k vlastnictví jednotlivců by teorie sídelních areálů vyžadovala podstatných změn, neboť subjektem vlastnictví přestaly být komunity, ačkoliv tyto komunity existovaly i nadále (na valné části středoevropského území jde o období od 8.století po Kristu).

Druhým předpokladem teorie je určitá minimální diferenciací činností s tím, že jednotlivé činnosti byly prováděny v různých částech sídelního areálu. Vznikaly tak areály aktivit, které pak v oblasti archeologických pramenů daly vznik různým komponentám (k pojmu komponenty srov. [Neustupný 1987b](#)). Je nutno vyzvednout, že komponent musíme předpokládat mnohem více než ty dvě, na než většinou redukovala své úvahy tradiční archeologie (komponenta obytná a pohřební). Proto byly postulovány některé areály, které v pravěké skutečnosti nemohly chybět, které však ve střední Evropě nezanechávají archeologicky uchopitelný odraz a v důsledku toho se o nich doposud neuvažovalo (např. pole a pastviště).

Vlastní teorie byla poprvé přednesena na konferenci o počátcích zemědělství ve Znojmě v r. 1979 a kolovala v rukopise (prakticky nezměněnou podobou přednášky je publikace [Neustupný 1986](#)). Při řešení dílčích otázek byla použita již v první polovině 80.let ([Neustupný 1982a](#); [1982b](#); [1985](#)), i když větší množství publikací, které se této problematiky dotýkají, se objevilo až v druhé polovině 80.let (viz dále).

Jedním z cílů teorie sídelních areálů je jejich prostorové vymezení, které je jednak metodologickým problémem ([Neustupný 1982b](#); [1987b](#)), jednak problémem konkrétním ([Kuna - Slabina 1987](#); [Kuna 1991](#); [Smejtek 1994](#); [Smrž 1994](#)). Jakkoliv je toto téma logicky primární, jeho úspěšné řešení není předpokladem další práce, protože velmi často bude figurovat až mezi výsledky.

Základními tématy teorie sídelních areálů je jejich vnitřní struktura (vztah jednotlivých areálů aktivit, které jsou v archeologických pramenech reprezentovány komponentami), vztah mezi jednotlivými sídelními areály v rámci možných vyšších celků a způsob využití a přeměny přírodního prostředí v rámci areálů i v rámci vyšších celků.

Důležitým postulátem teorie sídelních areálů je nutnost jejich studia z kvantitativního hlediska. Znamená to nejen vzít v úvahu možné rozměry sídelního areálu jako celku a podíl jednotlivých areálů aktivit, nýbrž i uvažovat areál v souvislosti s demografickými charakteristikami pravěkých populací (srov. [Neustupný 1981](#); [1982a](#); [1983](#); [1984](#); [Holodňák 1987a](#); [Waldhauser 1981](#)). Významným parametrem se stává čas, který nejen ovlivňuje transformační procesy památek v areálu ([Neustupný 1982a](#)), nýbrž má i velký význam pro jeho dynamiku ([Smrž 1987a](#); [1987b](#); [Kuna - Slabina 1987](#); [Smejtek 1994](#)) a pro čerpání kapacity jeho přírodních zdrojů ([Dreslerová 1994](#)).

Areál komunity není proto souhrnem empiricky zjištěných "nalezišť" (t.j. míst, kde tradiční archeologie nacházela svoje artefaktové prameny), nýbrž na jedné straně redukuje areály aktivit jen na ty, které byly v některém okamžiku pravěku současné, jednak zahrnuje i mnoho prostor, které v rámci tradiční archeologie nebyly nalezišti (včetně tzv. prázdné komponenty, případně i míst, které nejsou komponentami, protože v nich žádná lidská činnost neprobíhala).

V rámci teorie sídelních areálů přestává být proto archeologická mapa zobrazením krajiny s rozhozenými body "nalezišť", stává se rozsáhlou bohatě strukturovanou plochou, jejíž podstatnou část zaplňují sídelní areály ([Kuna 1991](#)). Mapa sídelních areálů vyjadřuje míru přisvojení krajiny pravěkými lidmi (ovšem komunitami a nikoliv jedinci). Otevírá se tak možnost rozsáhlé korelace mezi krajinou jako přírodním celkem a pozůstatky jednotlivých komunit, ale toto téma teorii sídelních areálů nevyčerpává. Je důležité, že sídelní areály jsou odrazem konkrétních komunit a představují proto smysluplné dobře uchopitelné jednotky.

Z podrobněji rozvinutých témat, která zapadají do rámce teorie sídelních areálů, lze jmenovat především podrobnější analýzy obytné komponenty ([Turková - Kuna 1987](#)) s vyčleněním důležitého pojmu shluků domácností ([Kuna 1991](#)). Podobný pojem ("building complex") byl již dříve použit při úvahách o neolitickém sídlišti v Bylanech, avšak převážně jako induktivně získaný deskriptivní termín ([Pavlů - Rulf - Zápotocká 1986](#)).

Poměrně mnoho pozornosti bylo věnováno dynamice sídelních areálů, tj. vztahům areálů aktivit navzájem (zejména přesunům obytné komponenty v rámci celého areálu) i jejich vztahům k přírodnímu prostředí (problémy stěhování sídelních areálů jako celku). Problematika přesunů osad měla v české archeologii předchůdce (např. [Soudský 1966](#); [Pavlů 1977](#) a četné další práce) v podobě teorií o stěhovavém zemědělství, které však byly postupně opuštěny. V rámci teorie sídelních areálů jsou tyto problémy zcela jinak artikulovány. Byly jim věnovány některé studie ([Smrž 1987a](#); [1987b](#); [Kuna - Slabina 1987](#); [Smejtek 1994](#)). Právě při jejich zpracování však M. Kuna narazil na nedostatečnost pramenné základny a to byl jeden z důvodů, který ho vedl k prohloubení projektu detailního průzkumu oblasti Vinořského potoka ([Kuna 1991](#); [Kuna - Adelsbergerová 1994](#); [Dreslerová 1994](#)) a později, ve spolupráci s sheffieldskou univerzitou, k projektu ALRNB ([Beneš - Kuna - Peške - Zvelebil 1992](#); [Zvelebil 1993](#); [Beneš and Kuna 1993](#)).

Už při prvních formulacích teorie sídelních areálů bylo upozorněno na pravděpodobnost existence vyšších jednotek než je sídelní areál. Zdálo se nám však, že to nejsou tzv. mikroregiony, protože to jsou pojmy víceméně geografické (viz dále). Podstatného pokroku v tomto směru bylo dosaženo v pracích [N. Venclové \(1993; 1994\)](#), která vyčleňuje tzv. industriální zóny jakožto empiricky uchopitelné celky, které musely mít předlohu v živé pravěké situaci. Je jisté, že budou nalezeny i vyšší celky jiného charakteru. Např. většina tzv.

opevněných míst našeho pravěku má výjimečný charakter, který lze jen ztěží vměstnat pod pojem sídelního areálu: nejde totiž zpravidla o atribut jedné pravěké komunity.

[Obsah]

Přírodní rozměr sídelních areálů

Sídelní areály, podobně jako i jiné archeologické entity, mají svoji přírodní určenost. Už od počátku vzniku teorie sídelních areálů bylo zřejmé, že její rozvinutí v do konkrétní podoby bude významným přínosem k řešení problémů prostorové archeologie. To ovšem vyžaduje sejít o rovinu níže ve srovnání s většinou dosavadních pojednání o přírodním faktoru, jejichž jednotkou byly celky geografické (regiony, tzv. mikroregiony); archeologické entity v nich byly vlastně reprezentovány bodovými archeologickými "nalezišti".

Přechod od "regionů" či "mikroregionů" k sídelním areálům není jen přechodem od geografických (přírodních) celků k celkům archeologickým (antropologickým a historickým), nýbrž současně je to významná změna měřítka. To samozřejmě přináší řadu komplikací, neboť mnoho podkladů pro studium není v dostatečně podrobném měřítku k dispozici. Ačkoliv už od počátku šedesátých let existoval relativně komplexní program studia přírodního prostředí ([Kudrnáč 1961](#)), ještě v době nepříliš vzdálené nebyla známa reálná alternativa ke generalizujícímu postupu, který zvolil [J.Rulf \(1983\)](#). Teprve metody GIS ([Kuna 1994](#)) dávají tomuto problému novou dimenzi.

Je mnoho parametrů pravěké přírody, které už byly využity (viz zejména [Rulf 1983](#)). Existují však další, které bude reálně zahrnout, jakmile budou přístupny v digitální podobě s dostatečnou rozlišovací schopností. V brzké době se nadto zřejmě objeví mnoho digitalizovaných map, které neměří přímo nějaký pozorovatelný přírodní faktor, nýbrž jsou výsledkem transformace jednoho nebo více faktorů do nové proměnné, která byla pro pravěké lidi mnohem důležitější než proměnná přímo pozorovatelná. Příkladem, který už dnes lze uvést, je mapa svažitosti, která vzniká v rámci GIS jako transformace vrstevnicové mapy. Podobně je možno očekávat, že z digitalizovaných vrstevnicových map budou odvozeny mapy vodotečí s odhadem pravděpodobného průtoku za specifikovaných podmínek (s využitím map geologického podkladu, rekonstruované vegetace apod.), které nahradí rekonstrukci původní vodní sítě podle map z 18.století (např. [Kuna - Adelsbergerová 1994](#)); tyto mapy totiž zachycují vodní síť transformovanou středověkým a novověkým zemědělstvím, nikoliv "pravěký" stav.

Bude nutno provést i řadu jiných rekonstrukcí. Tak např. z map pravěké krajiny je třeba odstranit výplně údolí, které tam sedimentovaly nejčastěji až ve středověku. Toto se týká nejen velkých vodních toků (Dreslerová 1995 s další literaturou), nýbrž i vysloveně malých toků ([Neustupný 1987a](#); [Peške 1994](#)). Jiným příkladem je rekonstrukce pravěkých půd, oderodovaných namnoze až v důsledku středověkého a novověkého zemědělství; s tím ovšem souvisí na mnoha místech i úplně jiná podoba rekonstruované vegetace (srov. [Neustupný 1987a](#)).

Z důvodů uvedených v předchozích odstavcích v současné době vyvstává do popředí geomorfologie terénu a rozložení vodní sítě, ovšem v měřítku sídelních areálů a nikoliv v rámci celé země nebo rozsáhlých krajinných celků, kde už tato kritéria byla použita dříve (v případě geomorfologických oblastí podle mého názoru nikoliv s velkým úspěchem). Je naděje, že s pomocí jejich studia bude např. možno delimitovat některé areály aktivit, zkonkretizovat působení eroze a objasnit příčiny neosídlenosti některých oblastí země.

Zatímco dříve byla interakce člověka s přírodou chápána převážně jako působení přírody na člověka, v poslední době se ukazuje, že už v pravěku byl opačný proces mnohem důležitější: pylové diagramy např. svědčí daleko více o aktivní činnosti lidí, o jejich transformaci zemského povrchu, než o "prostředí", k němuž by se lidé adaptovali ([Neustupný 1985](#)). Způsob našeho myšlení ve vztahu člověk-příroda se tak úplně převrací: jako mnohem významnější se ukazuje aktivní působení člověka na přírodu než působení opačné (pouhá adaptace). Ale nejen to: předmětem teorie sídelních areálů by neměl být vztah přírodního a lidského elementu, nýbrž postupné vytváření lidského světa, v němž člověk vystupuje jako tvůrce něčeho, co překračuje hranice přírody.

Přírodní rozměr sídelních areálů je tedy kulisou, na níž se odehrává působení lidských rozměrů, nikoliv však více. Mimo tuto přírodní danost sídelní areály sice nemohou existovat, avšak jsou mnohem více než právě jen přírodní prostředí. Lidské rozměry můžeme sledovat na úrovni "praktické", sociální a symbolické. Většina lidských entit (zde označovaných jako entity archeologické) má současně všechny tři uvedené rozměry.

[\[Obsah\]](#)

Praktický rozměr sídelních areálů

Struktura každého sídelního areálu má určitou funkci, která odpovídá praktickým potřebám komunity, která v areálu sídlila. Jako "praktickou" zde označuji tu činnost, kterou lidé směřují k předmětům okolního světa, ať přírodní nebo artefaktuální povahy; významnou kategorií praktické činnosti je použití faktů jako nosičů významu a smyslu. Každá lidská činnost, která není omezena na vnitřní reflexi, má svůj praktický rozměr, což samozřejmě nevylučuje přítomnost rozměrů dalších. Valnou část této činnosti (nikoliv však všechnu) bychom mohli označit jako ekonomický rozměr sídelního areálu. K jejímu poznání je třeba modelu sídelního areálu na dostačující úrovni konkrétnosti.

K tomu, aby lidé vytvořili společnost a ideologii, musí mít napřed zabezpečeny základní životní podmínky. To je ovšem jen nejobecnější banální tvrzení, které je nutno na dějiny aplikovat zcela konkrétně. Pro pravěk stále ještě přežívá názor, že tehdejší lidé museli bojovat s přírodou o holé přežití. Teprve v posledních desetiletích se objevuje poznání, že život v pravěku byl v podstatě snadný, i když nikoliv ve všech ohledech příjemný, a lidé žili v relativním dostatku (tzv. *affluent society* antropologické literatury). Ačkoliv význam ekonomiky tím není nijak dotčen, přece jen v ní nemůžeme hledat vysvětlení pro všemožné aspekty lidské kultury.

Pro celý zemědělský pravěk je charakteristický vysoký stupeň soběstačnosti komunit. Naprostá většina potravin pro lidi i domácí zvířata (včetně vody) i většina běžného materiálu k různým výrobním aktivitám pocházela ze sídelního areálu komunity. Výjimku (ovšem výjimku důležitou) tvořily suroviny pro výrobu základních nástrojů, zbraní a ozdob, zejména kovy, ale už před nimi kámen. Tyto suroviny často měly formu hotových výrobků. Zatímco vysoká míra soběstačnosti stabilizovala jednotlivé sídelní areály, potřeba surovin z jiných oblastí vytvářela širší celky (srov. [Venclová 1993](#)) a vnější ekonomické vztahy. Tyto vnější vztahy, které posléze začaly zahrnovat i výrobky z obvyklých materiálů (např. keramiku), narůstaly zejména v době železné a musíme předpokládat, alespoň teoreticky, že vedly k oslabení areálů komunit jakožto ekonomické instituce.

Z hlediska prostorové struktury sídelních areálů je důležité, že některé ekonomické aktivity se soustřeďovaly do zvláštních areálů, které se v oblasti archeologických pramenů projevují jako zvláštní komponenty. V tomto směru je ve střední Evropě zvlášť významná tzv. prázdna komponenta, uvnitř níž se skrývají základní výrobní areály - pole a pastviště.

Praktická činnost komunity uvnitř sídelního areálu velmi často musela vést k překročení samoregulace přírodních zdrojů a v důsledku toho k devastaci areálu, což mohlo mít za následek jeho opuštění. Nejčastěji se v tomto směru uvažuje o vlivu dlouhodobého obdělávání půdy, o němž se předpokládá, že rychle vedlo k její degradaci. K takovému vyčerpání půdy opravdu mohlo docházet při aplikaci žárového zemědělství v malých sídelních areálech, ale při nejmenším od eneolitu už vyčerpání půdy mohlo sotva hrát nějakou roli (Peške 1987). Pokud komunita musela opustit svůj areál, bylo to asi spíše z takových důvodů jako je nedostatek palivového dříví nebo nedostatek pastvy a krmiva pro domácí zvířata.

[Obsah]

Společenský rozměr sídelních areálů

Struktura každého sídelního areálu má význam, který lze formulovat v termínech společenské organizace komunity, která v něm sídlila tj. v termínech vzájemných vztahů jednotlivců a jejich skupin.

Sídelní areály byly především prostorem, v jehož rámci se odehrávala spolupráce jedinců, rodin a domácností. Tato spolupráce, která zahrnuje i vzájemnou pomoc, pokrývala nepochybně všechny sféry života, nejen ekonomiku, a v některých aspektech (např. zmíněná směna) nutně překračovala hranice areálů. Studium sídelních areálů a eventuálních širších celků je pravděpodobně nejlepší cestou jak toto překračování zachytit. Uvnitř sídelních areálů musela probíhat i vnitřní diferenciací komunit ať už na úrovni jednotlivců nebo různě definovatelných skupin. Z tohoto hlediska nebyly doposud sídelní areály a areály aktivit u nás rozsáhleji studovány.

Jak jsme už uvedli, vlastnictví půdy komunitou bylo stabilizujícím faktorem sídelních areálů. Naopak stabilita sídelních areálů je nejdůležitějším faktorem, jehož prostřednictvím

lze pravěké vlastnictví studovat. Sídelní areály tvoří přirozený rámec pro studium pravěkého vlastnictví a v této oblasti je nutno odstraňovat nejvíce ideologických nánosů předchozího období, založených na etnografických kategoriích rodu a kmene.

Mezi významy pravěkých entit, které by měly být studovány prostřednictvím sídelních areálů, patří i organizace pravěké společnosti. Zásadní změny organizačních principů by se měly odrazit ve struktuře sídelních areálů nebo ve vzájemných vztazích blízkých sídelních areálů. Je velmi pravděpodobné, že existovaly vyšší společenské jednotky než vesnice, ale o jejich seriózní vyčlenění se zatím nikdo nepokusil a bude teprve nutno hledat, jak se odrážejí na úrovni sídelních areálů.

[Obsah]

Symbolický rozměr sídelních areálů

Struktura každého sídelního areálu má nějaký smysl, který lze formulovat v termínech ideologie vytvořené komunitou, která areál obývala. Tento smysl je souborem ideologických představ dotýkajících se kterékoliv oblasti života společnosti. Konkrétně: poloha obytných areálů v rámci sídelních areálů, o níž budeme mluvit v následujících odstavcích, měla určitou funkci (která spočívala např. v praktické potřebě lidí postavit svůj dům víceméně na rovině, v blízkosti dostatečného zdroje vody ale v suchém prostředí atd.); měla také svůj význam (kterým např. bylo vytvoření společenských vazeb usnadňujících spolupráci mezi příslušníky dané komunity), a konečně měla svůj smysl (tj. soubor společensky uznaných idejí, které doprovázely volbu jednoho konkrétního místa z mnoha takových, které si byly z hlediska funkce a významu rovné).

Většina dosavadních prací výslovně nebo mlčky předpokládala, že výběr místa k založení obytného areálu a jeho vnitřní struktura byla určena jeho funkcí, tj. víceméně praktickými hledisky (blízkost tekoucí vody, vhodná půda k obdělání apod.). Tato praktická hlediska byla nepochybně velmi důležitá, ale už teoretický rozbor tématu ukazuje, že nemohla být ve všech ohledech určující (srov. [Vařeka 1994](#)). U mnoha "praktických problémů" existuje totiž více než jedno možné řešení a je obtížné (a často i nemožné) najít "racionální" důvody pro výběr právě toho z nich, které zvolili pravěcí lidé (srov. případ pravěké keramiky - [Neustupný 1991](#)). Takové důvody však lidé vždy dovedli najít v rámci své ideologie: dokázali dát svému konání určitý smysl.

Kdyby při výběru místa k založení osady převládala "praktická" hlediska, musel by být rozptýl obytných areálů v krajině mnohem menší (protože funkčně optimálních míst je velmi omezený počet) a všechny osady s tímtož typem zemědělství (např. z období od eneolitu do počátku doby železné) by musely být zhruba na tomtéž místě. Empirická pozorování však prokazují tak obrovskou variabilitu, že nemůže být vysvětlena pouze funkčním principem.

Významným krokem k nalezení symbolického rozměru při výběru obytného areálu na zcela konkrétním území je studie [M. Kuny a D. Adelsbergerové \(1994\)](#). Tito autoři vztáhli rozdělení terénu v povodí Vinořského potoka k tzv. terénním "hranám" (poměrně úzkým

pásům silně svažitého terénu). Terén dále rozčlenili na "údolní dno" a "blízkou rovinu"; kromě toho ještě rozpoznávali "vzdálenější rovinu" (dále než 250 m od potoka). Ukázalo se, že obytné areály z některých období od mladší doby bronzové do doby železné byly vymezeny vztahem k jedné hraně, jiné typicky ke dvěma a ještě jiné ke třem hranám. Jednotlivá období jasně preferovala určitou polohu v terénu, definovanou pomocí hran. Překvapující bylo zjištění, že obytné areály z doby římské toto dělení terénu ignorují a vyskytují se v jakékoliv poloze, tedy i na údolním dně. Tyto výsledky byly plně potvrzeny matematickou analýzou ([Neustupný 1995](#)). Uvedená pozorování jsou zvláštním případem pravěkého symbolismu, v jehož rámci pohyb vertikálním směrem (překračující obvyklý pohyb jednotlivců při jejich základních životních funkcích) vyjadřoval symbolické chování.

Odrazem pravěkého symbolismu je např. i pohřební ritus vytvářející výrazné areály aktivity, které - zejména od počátku eneolitu do pozdního halštatu - mají tendenci se prostorově kumulovat. Vytvářejí rozsáhlé pohřební areály, původně mohylníky, které musely být důležité pro členění sídelních areálů právě proto, že po celý pravěk jim byl přikládán symbolický význam. Je pravděpodobné, že symbolické aspekty budou objeveny i v jiných atributech sídelních areálů a rozmnoží tak jejich poznání o nový aspekt.

[\[Obsah\]](#)

Perspektiva výzkumu sídelních areálů

Teorie sídelních areálů ještě zdaleka nevyčerpala své možnosti. Především je stále velmi málo oblastí aplikace, což je pravděpodobně spojeno spíše s metodickou obtížností práce v tak velkém detailu než s nedostatkem empirického materiálu. Snad nejvíce je zapotřebí diachronických srovnání, tj. srovnání struktury sídelních areálů v různých obdobích pravěku, neboť odtud můžeme mimo jiné očekávat i zjemnění našich deskriptivních systémů. Zde je samozřejmě zapotřebí dostatečně podrobné chronologie, což asi velmi ztíží srovnání s některými částmi Evropy, kde taková chronologie neexistuje. Zatím byl velmi málo dotčen společenský a symbolický rozměr sídelních areálů. Bezpečné vyčlenění těchto rozměrů ovšem předpokládá, že bude spolehlivě zvládnut praktický rozměr (především ekonomická funkce).

Archeologové si mohou dělat nárok na to, že zvládli problematiku sídelních areálů teprve tehdy, až budou umět vybrat pro určitou historicky omezenou komunitu její sídelní areál přibližně stejně, jako kdyby si ho vybírala sama. Určitý rozdíl zde ovšem vždy zůstane, neboť kromě funkce, významu a smyslu areálu budou mít na jeho výběr vliv i náhodná rozhodnutí jednotlivců, která předvídat nelze. Jinak řečeno, archeologové musí mít schopnost polohu sídelního areálu s dostatečnou přesností předpovědět (predikovat).

Predikce spočívá ve vytvoření dostatečně konkrétního modelu pro výběr sídelního areálu; model je potvrzen (a tím povýšen na teorii) tím, že v dostačujícím počtu případů bude jeho prostřednictvím naleziště v rámci predikovaného sídelního areálu skutečně nalezeno. Predikce je jednak významná z teoretického hlediska, protože ověřuje správnost našich teoretických úvah a umožňuje např. správná rozhodnutí v průběhu archeologického

výzkumu regionu ([Neustupný 1982b](#), konkrétní příklad viz [Kuna - Slabina 1987](#)), jednak je predikce zapotřebí pro správné hospodaření s archeologickými prameny neboli památkami.

[Obsah]

PŘÍBUZNÉ TEORIE

Ovlivnění sídel přírodou

V návaznosti na přírodovědu 18. a 19. století někteří archeologové chápali pravěké lidi jako bytosti determinované okolním přírodním prostředím. Mnoha badatelům se tato determinace zdála být určující, a to zejména těm, kteří měli sklon k materialistickému chápání dějinného procesu. To pochopitelně vyvolávalo snahy po bližším studiu přírodního prostředí pravěkých společenství (pregnantně vyjádřeno např. u [Baštové 1986](#), str.27).

Stručnou analýzu starších obecných názorů české archeologické literatury na vztah lidí a přírodního prostředí podal [V. Matoušek \(1994\)](#). Jestliže pomineme úvahy staršího data o vývoji pravěkého klimatu, pak první pokusy o konkrétní porovnání parametrů přírodního prostředí s výskytem archeologických nálezů se objevují až dosti pozdě po druhé světové válce. Je to především Kudrnáčův komplexní program výzkumu životního prostředí na konci pravěku ([Kudrnáč 1961](#)) s následujícími konkretizacemi ([Kudrnáč 1970](#); [1984](#) aj.) a porovnání geologicko-půdních poměrů v části severozápadních Čech s výskytem nalezišť kultury se šňůrovou keramikou ([Neustupný 1965](#)).

Doposud nejrozsáhlejší prací v tomto směru, rozsáhle empiricky fundovanou, je Rulfova studie chronologicky specializovaná na neolit a eneolit a místně na východní část středních Čech ([Rulf 1983](#)), s níž se víceméně souběžně objevila studie [M. Zápotocké \(1982\)](#). Vzhledem k metodice a použitým pramenům byla Rulfova studie svým měřítkem koncipována nad úrovní sídelních areálů; vyvolala značný zájem a stimulovala pokusy o podobný přístup ([Smejtek 1987](#)). Některé práce tohoto směru už měly mnohem blíže k měřítku sídelních areálů ([Zápotocká 1982](#); [Kuna - Slabina 1987](#); [Jiráň, Rulf - Valentová 1987](#)).

V 70. a 80. letech několik autorů s úspěchem použilo rekonstrukční vegetační mapu, která přes některé problémy (cf. [Neustupný 1987a](#), 637-641) podává určitou syntézu dnešních přírodních podmínek. Část aplikací byla opět nad úrovní sídelních areálů ([Kudrnáč 1961](#); [1970](#); [Smetánka 1963](#); [Zeman 1976](#); [Váňa 1977](#)), některé však dosáhly větší detailnosti ([Zápotocký 1977](#); [1978](#); [Baštová 1984](#); [1986](#); [Smrž 1987a](#); [Kyncl 1987](#)).

Po základní studii [E.Opravila](#) o pravěkých nivách ([1983](#)) došlo v 80. letech k objevu významných holocénních pohybů velkých řek a to i mimo jejich horní toky ([Dreslerová 1994](#); [v tisku](#); [Rulf 1994b](#)); jde nejen o meandrování, nýbrž i o podstatné pohyby výše vodní hladiny. Podobné pravěké pohyby byly již dříve zjištěny pro malé vodní toky ([Neustupný 1987a](#)). Je pochopitelné, že pohyby větších vodních toků a zaplňování v

podstatě všech údolních nivních sedimenty nemohlo zůstat bez vlivu na sídelní areály ležící na jejich březích.

[Obsah]

Vliv sídel na přírodu

Tento směr studia vychází ze zdůraznění opačného ovlivnění než směr předchozí: nikoliv determinace člověka přírodou, nýbrž naopak stále významnější působení člověka na přírodu. Podstatnost takového ovlivnění nacházíme v pracích přírodovědců majících blízko k archeologii ([Ložek 1980](#) a jiné; [Opravil 1983](#)). Zejména u Ložkových prací je politováníhodné, že buď nemají spojitost s archeologickými prameny anebo použití archeologických pramenů v jejich rámci je zcela nekontrolovatelné. Ložek jen zřídka uvádí, odkud bere archeologická fakta a teorie, kde jsou uloženy nálezy, které datují jeho pozorování, kdo je určil apod.

V rámci archeologie byla závislost přírody na pravěkých lidech konkrétně doložena v případě lesních porostů na způsobech pravěkého zemědělství ([Neustupný 1985](#)) a v případě eroze půd ([Neustupný 1987a](#); [Smrč 1994](#); [Beneš 1994](#)). Lze očekávat, že zejména doklady eroze budou poměrně rychle početně narůstat, neboť mnoho cenných pozorování, která již byla učiněna, nebylo zatím vyžito.

Problém eroze (včetně té, k níž došlo po konci pravěku) má úzký vztah k problému osídlení jižních Čech a dalších území, které ještě podle představ větší části tohoto století byly v pravěku osídleny velmi řídko nebo velmi pozdě. Je totiž možné, že pravěké osídlení zde bylo mnohem časnější a mnohem hustší než se předpokládá, že však jeho stopy byly v pozdější době oderodovány. Svědčil by pro to např. vývoj vegetace v jižních Čechách, který má principiálně stejný průběh jako vývoj vegetace v oblasti Komořanského jezera v hustě osídlené oblasti severozápadních Čech ([Neustupný 1987a](#)).

[Obsah]

"Krajinná archeologie"

Krajinná archeologie je pojem importovaný z Británie (srov. [Gajda 1989](#)), kde vznikl pod vlivem letecké fotografie a velmi omezené schopnosti chronologického zařazení archeologických památek. V krajinné archeologii proto krajina zůstává **geografickým pojmem**, v němž jsou nakupeny památky, které nikdy nefungovaly současně. To, co je dnes vidět na povrchu, se bere jako reprezentativní obraz pravěku. Ačkoliv některé myšlenky krajinné archeologie se blíží teorii sídelních areálů ([Zvelebil 1993](#)), geografická orientace tohoto proudu jasně probleskuje. Pokus J. Beneše o vyrovnání krajinné archeologie s některými moderními trendy v teoretické archeologii ([Beneš 1993](#)) nepovažuji za úspěšný.

"Krajinnou archeologii" je možno akceptovat pouze jako jeden aspekt výzkumu a to zejména v případě, že tento pojem změni svůj obsah. Jak se zdá, je to případ pražsko-sheffieldského projektu Ancient Landscape Reconstruction in Northern Bohemia ([Beneš - Kuna - Peške - Zvelebil 1992](#); [Zvelebil, Beneš and Kuna 1993](#); [Zvelebil 1993](#)).

[\[Obsah\]](#)

Teorie mikroregionů

Teorie mikroregionů vznikla v 80. letech jako reakce na skutečnost, že tradiční archeologie chápala prostor jako makroprostor, v němž probíhal typologický vývoj archeologických kultur a jejich vzájemné ovlivňování. Detailní poznání některých dílčích oblastí Čech prostřednictvím výzkumů ohrožených lokalit (zejména v severozápadní části země) přímo vyzývalo k přechodu práce do mnohem detailnějšího měřítka ([Waldhauser 1984](#); [1986](#); [Smrž 1987a](#); [1987b](#); [Beneš a Koutecký 1987](#); [Neustupný 1987b](#); [Velímský 1986](#); [Kuna 1991](#); [Beneš 1991](#); [Dreslerová 1994a](#) aj.).

Pojem mikroregionu nebyl nikdy blíže analyzován: v praxi se jím rozumělo několik sídelních areálů spojených do určitého geografického celku; geograficky jednotícím prvkem byl takřka vždy nějaký potok. Všeobecně se předpokládalo, že sídelní areály v jednom "mikroregionu" měly k sobě velmi blízko, i když nejsou doklady, že by si někdo myslel, že tvořily nějaký celek v rámci pravěkého společenského systému.

Geografickým (ale nikoliv historickým) celkem podobným mikroregionu je tzv. sídelní komora. Tento pojem je specifikem archeologie středověku (jeho užití např. [Bubeník 1988](#); [Zápotocký 1977](#)), i když byl použit i pro pravěk. Jak mikroregiony tak i "sídelní komory" představují jen pomocný nástroj prostorové archeologie, protože jsou v podstatě moderním geografickým pojmem, který neodráží žádný minulý celek. Podobně je tomu i s celky vyššími, jejichž systematiku podává J.Rulf ([1994a](#); [1994b](#)).

[\[Obsah\]](#)

Literatura

Bařtová, D. 1984: Vývoj pravěkého osídlení povodí Střely. Archeologické rozhledy 36, 156-172.

Bařtová, D. 1986: Pravěké osídlení v povodí Úterského potoka. Archeologické rozhledy 38, 3-31.

Beneš, J. - V. Brůna, (eds.) 1994: Archeologie a krajinná archeologie. Most: Nadace Projekt Sever.

Beneš, J. - M. Kuna - L. Peške - M. Zvelebil 1992: Rekonstrukce staré kulturní krajiny v severní části Čech: Československo-britský projekt po první sezóně výzkumu - Reconstruction of the ancient cultural landscape in North Bohemia: The Czechoslovak-British project. Archeologické rozhledy 44, 337-342.

Beneš, J. 1991: Benutzung der Korrelationskarten beim Studium der Siedlungskontinuität und Diskontinuität am Beispiel in der Mikroregion Lomský potok in Nordwestböhmen. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 25, 55-64.

Beneš, J. 1993: Ke koncepci krajinné archeologie - Towards a conception of landscape archaeology. Archeologické rozhledy 45, 404-417.

Beneš, J. 1994: Erosion and accumulation processes in the late Holocene of Bohemia, in relation to prehistoric and mediaeval landscape occupation. In: Kuna, M. and N. Venclová eds., Whither archaeology. Papers in honour of Evžen Neustupný. Prague

Beneš, J. - D. Koutecký 1987: Die Erforschung der Mikroregion Lomský potok (Probleme und Perspektiven). In: Černá, ed. 1987, 31-38.

Bouzek, J. - D. Koutecký - E. Neustupný 1966: The Knovíz settlement of North-West Bohemia - Knovízské osídlení severozápadních Čech (Fontes Archaeologici Pragenses 10). Prague.

Bubeník, J. 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha: Archeologický ústav.

Černá, E. (ed.), Archäologische Rettungstätigkeit in den Braunkohlengebieten und die Problematik der siedlungsgeschichtlichen Forschung. Praha.

Dreslerová, D. 1994: A socio-economic model of a prehistoric microregion. In: Kuna, M. and N. Venclová eds., Whither archaeology. Papers in honour of Evžen Neustupný. Prague.

Dreslerová, D. v tisku: Vývoj holocénní nivy Labe ve světle archeologických nálezů - The holocene flood plain of Labe in the light of archaeological finds.

Dreslerová-Turková, D. 1989: Možnost využití shlukové analýzy při zkoumání struktury sídlišť mladší a pozdní doby bronzové - Possibilities of use of cluster analysis on the Late Bronze Age settlement structure. Archeologické rozhledy 41, 414-431.

Gojda, M. 1989: Krajina v současném pojetí britské středověké archeologie. Památky archeologické 80, 456-463.

Holodňák, P. 1987a: Die Struktur der keltischen Besiedlung im Erzgebirgsvorland vom Standpunkt der Prospektion in den gefährdeten Gebieten. In: Černá ed. 1987, 161-167.

Holodňák, P. 1987b: Methodische Probleme bei der Bestimmung von Populationsgrösse in der Latenezeit. Anthropologie (Brno) 25, 143-154.

Jiráň, L. - J. Rulf - J. Valentová 1987: Pohled do pravěkého a slovanského osídlení jihovýchodního Kolínska - Ein Einblick in die vorgeschichtliche und slawische Besiedlung des südöstlichen Kolíner Gebiets. Památky archeologické 78, 67-133.

Kudrnáč, J. 1961: Rekonstrukce přirozené krajiny v okolí zkoumaných hradišť a osad - Die Rekonstruktion der natürlichen Landschaft in der Umgebung der durchforschten Burgstätten und Gemeinden. Památky archeologické 52, 609-615.

Kudrnáč, J. 1962: Otázka velikosti zázemí k výživě člověka v době hradištní - Die Frage der Grösse des Hinterlandes zur Ernährung des Menschen in der Burgwallzeit. Archeologické rozhledy 14, 693-697.

Kudrnáč, J. 1970: Klučov, staroslovanské hradiště ve středních Čechách - Klučov. Ein altslawischer Burgwall in Mittelböhmen. Praha: Academia.

Kudrnáč, J. 1984: Slovanské výšinné sídliště v Kounicích ve vztahu k osídlení v Požumbeří - Die slawische Höhensiedlung in Kounice Bez.Nymburk. Archeologické rozhledy 36, 279-287.

Kuna, M. 1991: The structuring of prehistoric landscape. Antiquity 65, No.247, 332-347.

Kuna, M. 1994: Archeologie a GIS. Akademický bulletin AVČR

Kuna, M. - Adelsbergerová, D. 1994: Prehistoric location preferences: An application of GIS to Vinořský potok project, Bohemia. In: Lock, G. - Z. Stancic (eds.), The impact of GIS on archaeology: A European perspective.

Kuna, M. - M. Zvelebil - P. Foster - D. Dreslerová 1993: Field survey and landscape archaeology research design: Methodology of a regional field survey in Bohemia - Povrchový průzkum a krajinná archeologie: Program a metodika regionálního průzkumu v Čechách. Památky archeologické 84-2, 110-130.

Kuna, M. - M. Slabina 1987: Zur Problematik der Siedlungsareale. In: Černá, E. ed. 1987, 263-78.

Kyncl, J. 1987: Vztah vegetace a osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku - The relationship of vegetation and settlement in the microregion of the stream Lužický-potok in the area of Kadaň. Archeologické rozhledy 39, 622-628.

Ložek, V. 1980: Vývoj přírody středních Čech v nejmladší geologické minulosti - Landschaftsgeschichte Mittelböhmens in der jüngsten geologischen Vergangenheit. In: Studie ČSAV 1, 9-43.

Matoušek, V. 1994: Příroda, člověk a česká archeologie: Obrázky z výstavy. In: Beneš and Brůna (eds.), 75-83.

Neustupný, E. 1965: Hrob z Tušimic a některé problémy kultur se šňůrovou keramikou - The grave of Tušimice and some problems of the Corded Ware Cultures. Památky archeologické 56, 392-456.

Neustupný, E. 1981: Mobilität der Äneolithischen Populationen - Mobil`nost` eneolitičeskich plemen. Slovenská archeológia 29, 111-119.

Neustupný, E. 1982a: Prehistoric migrations by infiltration - Infil`tracija kak forma drevnich migracij. Archeologické rozhledy 34, 278-293.

Neustupný, E. 1982b: Optimalizace výzkumu archeologického regionu - Die Optimalisierung der Erforschung archäologischer Region. In: Metodologické problémy československé archeologie. Praha, 178-182.

Neustupný, E. 1983: Demografie pravěkých pohřebišť - The demography of prehistoric cemeteries. Praha: Archeologický ústav.

Neustupný, E. 1984: Archeologická prospekce s využitím pravděpodobnostních metod - Prospecting by means of probabilistic methods. In: Nové prospekční metody v archeologii (Výzkumy v Čechách, Supplementum 1984). Praha, 105-130.

Neustupný, E. 1985: K holocénu Komořanského jezera - On the Holocene period in the Komořany Lake area. Památky archeologické 76, 9-70.

Neustupný, E. 1986: Sídlní areály pravěkých zemědělců - Settlement areas of prehistoric farmers. Památky archeologické 77, 226-234.

Neustupný, E. 1987a: Theoretisches zur Erforschung archäologischer Mikroregionen. In: E.Černá (ed.), Archäologische Rettungstätigkeit in den Braunkohlengebieten und die Problematik der siedlungsgeschichtlichen Forschung. Praha, 299-301.

Neustupný, E. 1987b: Pravěká eroze a akumulace v oblasti Lužického potoka - Prehistoric erosion and accumulation in the Lužice brook basin. Archeologické rozhledy 39, 629-643.

Neustupný, E. 1991: Community areas of prehistoric farmers in Bohemia. Antiquity 65, 326-331.

Neustupný, E. 1993: Archaeological Method. Cambridge: CUP.

Neustupný, E. 1995: Beyond GIS. In: G. Lock – Z. Stančič (eds.): Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective, London-Bristol: Taylor & Francis.

Opravil, E. 1983: Údolní niva v době hradištní - Die Talaue in der Burgwallzeit. Studie archeologického ústavu ČSAV v Brně 11/2.

Pavlů, I. 1977: K metodice analýzy sídlišť s lineární keramikou - To the methods of linear pottery settlement analysis. Památky archeologické 68, 5-55.

Pavlů, I. - J. Rulf - M. Zápotocká 1986: Theses on the neolithic site of Bylany. Památky archeologické 77, 288-412.

Peške, L. 1987: Žárové zemědělství z hlediska koloběhu dusíku, fosforu a draslíku v půdě a rychlosti jejich vyčerpání - Das Brandwirtschaftssystem aus der Sicht des NPK-Kreislaufs im Boden und dessen Erschöpfung. Archeologické rozhledy 39, 317-333.

Peške, L. 1994: Antropické změny přírodního prostředí v pravěku z hlediska využitelné produkce biocenoz a naše možnosti jejich rekonstrukce na základě bioindikátorů. In: J. Beneš - V. Brůna (eds.), 139-146.

Rulf, J. 1983: Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu - Naturmilieu und Kulturen des böhmischen Neolithikums und Aeneolithikums. Památky archeologické 74, 35-95.

Rulf, J. 1994a: Provinces, regions and subregions. An example of the Elbe group of the Linear Pottery culture. In: M. Kuna - N. Venclová (eds.), Whither archaeology. Papers in honour of Evžen Neustupný. Prague.

Rulf, J. 1994b: Pravěké osídlení střední Evropy a niva. In: J. Beneš - V. Brůna (eds.) 1994, 55-64.

Smejtek, L. 1987: Vývoj osídlení Příbramska v mladším pravěku a jeho vztah k přírodnímu prostředí - Die Besiedlungsentwicklung der Příbramer Umgebung in jüngerer Urzeit und ihre Beziehung zum Naturmilieu. Vlastivědný sborník Podbrdská 38-39, 313-367.

Smejtek, L. 1994: Změny přírodního prostředí a vývoj mladobronzové sídelní struktury v mikroregionu Hříměždického potoka (jihozápad centrálních Čech). In: J. Beneš - V. Brůna (eds.), 94-111.

Smetánka, Z. 1963: Osada z doby hradištní u Kojic ve východních Čechách - The Slavonic village near Kojice (East-Bohemia). Archeologické rozhledy 15, 29-32.

Smrž, Z. 1987a: Vývoj a struktura osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku - The development of settlement in the microregion of the stream Lužický potok in the area of Kadaň. Archeologické rozhledy 39, 601-621.

Smrž, Z. 1987b: Entwicklung und Struktur der Besiedlung in der Mikroregion des Baches Lužický potok. In: Černá (ed.) 1987, 17-30.

Smrž, Z. 1994: Výsledky studia pravěkého přírodního prostředí v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku. In: J. Beneš - V. Brůna (eds.), 84-93.

Soudský, B. 1966: Bylany, osada nejstarších zemědělců z mladší doby kamenné - Bylany, station des premiers agriculteurs de l'âge de la pierre polie. Prague: Academia.

Soudský, B. 1973: Higher level archaeological entities: models and reality. In: C. Renfrew (ed.), The explanation of culture change. London: Duckworth 195-207.

Soudský, B. - I. Pavlů 1972: The Linear Pottery Culture settlement patterns of Central Europe. In: P. J. Ucko - R. Tringham - G. W. Dimbleby (eds.), Man, settlement and urbanism. London: Duckworth 317-328.

Turková, D. - M. Kuna 1987: Zur Mikrostruktur der bronzzeitlichen Siedlungen. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 1985. Prague: Institute of Archaeology 217-229.

Velímský, T. 1986: Archeologické výzkumy v oblasti těžby severočeských hnědouhelných dolů - Die archaologischen Ausgrabungen im nordböhmischen Braunkohlengebiet. In: Velímský T.(ed.), Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973-1982 (Archeologické studijní materiály 15). Prague: Archaeological Institute, 7-35.

Vencl, S. 1971: Topografická poloha mezolitických sídlišť v Čechách - The topography of mesolithic sites in Bohemia. Archeologické rozhledy 23, 169-187.

Venclová, N. 1993: Settlement area, production area and industrial zone. In: Whither archaeology. Papers in honour of Evžen Neustupný. Prague.

Venclová, N. 1994: The Field Survey of a Prehistoric Industrial Region. In: 25 Years of Archaeological Research in Bohemia, Památky archeologické - Supplementum 1, 239-247.

Váňa, Z. 1977: Bílina a staré Bělsko. Památky archeologické 68, 394-432.

Vařeka, P. 1994: Význam obřadů a zvyklostí spojených se stavbou vesnického domu pro poznání archaických představ o krajině a prostoru. In: Beneš and Brůna (eds.), 126-138.

Waldhauser, J. 1981: Strategie der gemeinsamen anthropologischen und archaologischen Forschung der Latenezeit in Böhmen. Anthropologie 19/2, 115-120.

Waldhauser, J. 1984: Mobilität und Stabilität der keltischen Besiedlung in Böhmen. In: Studien zu Siedlungsfragen der Latenezeit. Marburg: Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg. Sonderband 3 167-186.

Waldhauser, J. 1986: Struktur und Ökologie der keltischen Besiedlung während der Stufen HaD-LtD in Böhmen. In: Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984 267-78, 483-8.

Zeman, J. 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech. Památky archeologické 67, 115-235.

Zvelebil, M. - J. Beneš - M. Kuna 1993: Ancient Landscape Reconstruction in North Bohemia - Landscape and Settlement Programme - Projekty Rekonstrukce krajiny v severních Čechách - Krajina a sídla. Památky archeologické 84-2, 93-95.

Zvelebil, M. 1993: Koncept krajiny - šance pro archeology. In: J. Beneš - V. Brůna (eds.), Archeologie a krajinná ekologie. Praha

Zápotocký, M. 1977: Slovanské osídlení na Děčínsku - Die slawische Besiedlung der Děčiner Gegend. Archeologické rozhledy 29, 521-553.

Zápotocký, M. 1978: Slovanské osídlení na Ústecku - Die slawische Besiedlung im Raum Ústí. Archeologické rozhledy 30, 258-303.

Zápotocká, M. 1982: Chlustina okr. Beroun. Příspěvek k neolitickému osídlení Hořovicka - Chlustina Kr. Beroun. Ein Beitrag zur neolithischen Besiedlung des Hořovicer Raumes. Archeologické rozhledy 34, 121-159.

